

תכנון לקראת נוף משותף

تخطيط من اجل حيز مشترك

Planning for a Common Landscape

דו"ח הסיכום

מרץ, 2008

קרן קת'רין איימס

The Kathryn Ames Foundation

This publication has been produced with the assistance of the European Union. The contents of this publication are the sole responsibility of Neighbors for Joint Development in the Galilee and can in no way be taken to reflect the views of the European Union.

תקציר

עמותת שכנים לפיתוח משותף בגליל יזמה את פרויקט "תכנון לקראת נוף משותף", תוכנית של דיאלוג ותכנון בין תושבי ארבעה ישובים ערבים ויהודים שכנים, שמטרתה לבנות תשתית לעשייה ושכנות באזורנו. המחשבה שהנחתה את הוגי התוכנית היא שבניית תשתית זו צריכה לצמוח מלמטה, מהתושבים עצמם, ולהתבסס על לימוד והבנת הצרכים של כל קהילה את עצמה ואת רעותה. מכאן ניתן לתכנן במשותף את הנחוצ לעתיד של כבוד ושגשוג, לא בצורת רעיונות מופשטים, אלא כיוזמות מעשיות שניתן לממש. הישובים שנבחרו להשתתף בפרויקט הם הערים הערביות סחי'נין וטמרה, והישובים הקהילתיים השכנים להן יובלים ומצפה אבי"ב (בהתאמה).

"תכנון לקראת נוף משותף" כלל את השלבים הבאים: גיבוש קבוצת תושבים מכל אחד מארבעת הישובים; סדנת דיאלוג בת יומיים לכל זוג ישובים; עבודה מתמשכת ששילבה דיאלוג עם תכנון לאורך כתשעה חודשים; וסדנת אמנות עם בני נוער מתוך הישובים השכנים.

ייחודיות הפרויקט נובעת מהשילוב שהתקיים בו בין מספר רבדים: הרובד האישי, הרובד הרגשי, הרובד השכלתני, לצד הרובד הלאומי, היישובי והאזורי. כל אלה התערבבו לכל אורך התהליך ויצרו פעמים רבות בלבול וקושי. אך, ככל שהזמן עבר, החלו רבדים אלה להתכנס לכדי הבנה אחת שאפשרה לגשת אל החלק המעשי באופן מושכל יותר וכקבוצה מגובשת, שמבינה היטב את החומר ומעוניינת מתוך הבנה זו לשנות את מציאות החיים המיוחדת הקיימת באזור.

המפגשים האחרונים של קבוצות התכנון הובילו להצעות רבות ומגוונות לפרויקטים למימוש באזורנו. הפרויקטים שפותחו בסחי'נין-יובלים כללו מקום מפגש לפעילויות משותפות בין תושבי שני היישובים, הקמת יישוב קהילתי ערבי חדש ועצמאי, ופרויקטים של הרחבת מעגלי הכרות בין תושבים של שתי הקהילות. הפרויקטים שפותחו בטמרה-מצפה אבי"ב כללו פיתוח כביש גישה בין היישובים, שותפות בהידוק קשרי תעסוקה בין האוכלוסייה היהודית באזור לבין תושבי טמרה וככול, והגדלת החשיפה ההדדית של תושבי טמרה ומצפה אבי"ב.

בסדנת הנוער שהתקיימה בטמרה ומצפה אבי"ב נוצרו עבודות אמנות משותפות שמוצבות היום במבני ציבור בשני היישובים. סדנא זו אפשרה חשיפה הדדית של תושבים שכנים כבר מגיל צעיר שיכולה להתרחב אחר-כך לתחומים נוספים.

התהליכים השונים אותם הפעלנו בפרויקט זה, למרות שהיו ראשוניים, הניבו תוצאות חשובות שבחלק מהמקרים הבשילו לכדי עשייה המשכית. התהליכים שהצליחו פחות היו גם הם חשובים מבחינת תהליכים של לימוד לקחים והסקת מסקנות שיעזרו לנו בעיצוב תהליכים מובנים יותר, ואפקטיביים יותר שיש סיכוי גדול הרבה יותר למימושם בטווח הארוך.

את הסיכום הטוב ביותר ניתן להפיק מדברי אחד המשתתפים שאמר (לא ציטוט מדויק): "עמותת שכנים חייבת לשכפל מהר ככל האפשר תהליך זה ולהגיע איתו לכל היישובים באזור. זאת, על מנת שרמת המודעות לגבי הקורה כאן יגיע לכמה שיותר אנשים, שיבינו שהדרך היחידה שאפשרית עבורנו היא הדיאלוג, ושיתוף הפעולה, שבאה מההכרות הישירה של השכנים"

תוכן העניינים

2	תקציר
4	1. מבוא
4	1.1 הרקע על הפרויקט
5	1.2 הרקע על הישובים המשתתפים
6	2. תיאור התהליך
6	2.1 גיבוש הקבוצות
7	2.2 הדיאלוג הבין תרבותי
9	2.3 מפגשי תכנון והמשך הדיאלוג
9	2.3.1 ניתוח מצב קיים
9	2.3.2 גיבוש מטרות וקריטריונים
10	2.3.3 הפרויקטים שגובשו
12	2.4 סדנת הנוער
13	3. סיכום

1. מבוא

"שכנים לפיתוח משותף בגליל" היא עמותה ערבית-יהודית אשר רואה את אזור לב הגליל כבית של כל תושביו, שבעזרת חשיבה תכנונית יצירתית ניתן יהיה לפתח לטובת מגוון הקהילות החיות בה. חברים בשכנים: מהנדסים, אדריכלים, מתכנני ערים, יזמים ואנשי מקצועות חופשיים אחרים אשר מוכנים לתרום מזמנם למען מטרה זו.

לנגד עיני המייסדים והחברים עמדו אירועי אוקטובר 2000, אשר הדהדו בכל האזור כתמרור עצור המחייב את האזרחים היהודים והערבים השוללים את האלימות לעבוד יחד למען עתידם המשותף. שכנים יוזמת פעילויות, שיאפשרו לכל תושבי האזור להשתתף במהלך חשוב זה. תפיסת התכנון של עמותת שכנים נותנת ביטוי למרכיבים הדומים בין הקהילות, תוך כיבוד הדדי לנכסי התרבות של האחר. חברי שכנים מאמינים כי תכנון, פיתוח ושימור הגליל צריכים להיעשות בשיתוף אנשי הגליל, אוהבי הגליל.

עמותת שכנים מחויבת לגישה בת קיימא אזורית ומערכתית לנושא הפיתוח והתכנון. גישה זאת תאפשר לכל תושבי האזור למצות את הפוטנציאל הכלכלי, התרבותי, והחברתי שלהם, תוך שימור ערכי הנוף והסביבה הייחודיים לאזור.

1.1 הרקע על הפרויקט

עמותת שכנים לפיתוח משותף בגליל יזמה תוכנית של דיאלוג ותכנון בין תושבי ארבעה ישובים ערבים ויהודים שכנים, שמטרתה לבנות תשתית לקיום משותף באזורנו.

המחשבה שהנחתה את הוגי התוכנית היא שבניית תשתית זו צריכה לצמוח מלמטה, מהתושבים עצמם, ולהתבסס על לימוד והבנת הצרכים של כל קהילה את עצמה ואת רעותה. מכאן ניתן לתכנן במשותף את הנחוץ לעתיד של שכנות טובה, לא בצורת רעיונות מופשטים, אלא כיוזמות מעשיות שניתן לממש. יוזמה זו נענתה ע"י האיחוד האירופי וקרן קתרין איימס שלקחו על עצמם לממן פרויקט חלוצי זה ועל כך תודתנו הכנה.

הישובים שנבחרו להשתתף בפרויקט הם הערים הערביות סחי'נין וטמרה, והישובים הקהילתיים השכנים להן יובלים ומצפה אבי"ב (בהתאמה). השתתפותם של תושבי יישובים אלה התאפשר באישורם ובברכתם של ראשי הערים וועדי היישובים, ובגיבוי וידיעה של ראש המועצה האזורית משגב היוצא ועל כך תודתנו.

שני זוגות ישובים אלה זוהו כמוקדים שיש בהם מחד גיסא נקודות מחלוקת לא קלות, ומאידך גיסא פוטנציאל גדול לשיתוף פעולה. תקוותנו היא כי "תכנון לקראת נוף משותף" יתרום לפתרון המחלוקות לצד הגברת שיתוף הפעולה לשגשוג כל הקהילות המשתתפות בפרויקט.

1.2 הרקע על הישובים המשתתפים

סחינין - הוכרזה כעיר ב-1995 וגרים בה כ-25,000 תושבים (יעד האוכלוסייה שלה 40 אלף ב-2020). עם שטח שיפוט של כ-9,700 דונם. העיר מדורגת בדרוג חברתי-כלכלי נמוך (2 מתוך 10). היישוב צעיר, כשכ-50% מאוכלוסייתו מתחת לגיל 20. אחוז זכאי הבגרות בעיר נמוך. השכר הממוצע לנפש קטן ב-55% מהשכר הממוצע. תוכנית המתאר שלה מ-1997 חלה על שטח של 4,635 דונם. אזור התעסוקה הקיים הוא בשטח של 270 דונם, וכולל בתי מלאכה ופעילויות תעשייתיות. סחינין ביקשה להרחיב את תחום השיפוט שלה בכ-3,500 דונם - בחלקם הקטן גם בין יובלים לסחינין. הקרקעות המפרידות בין שני יישובים אלה משמשות ברובן כשטח פתוח. סחינין יחד עם מועצה אזורית משגב ניסתה לקדם תוכנית לאזור תעסוקה משותף בחלק מהשטחים הללו ולבצע פרויקטים משותפים של נופש וספורט. אלה אינם מקודמים כיום ומרבית הקרקעות עבורן מצויות מחוץ לתחום השיפוט של סחינין וללא תכנון.

יובלים - הישוב הקהילתי הראשון שנבנה בישראל, ממוקם במועצה אזורית משגב ונוסד ע"י גרעין של עובדי רפא"ל ב-1982. הוא מונה כ-1,100 נפשות בכ-270 משקי בית (4.10 נפשות בממוצע למשק בית). כ-75% ומעלה מאוכלוסייתו הם בגילאי 0-19 ובגילאי 30-44. היצע מקומות העבודה שלו הוא בעיר חיפה וסביבתה וכן באזורי התעשייה תרדיון ובר-לב, ובערים כרמיאל ועכו. היישוב מספק לאוכלוסייתו שירותי חינוך רך במסגרת פעוטונים עד גיל 3,2 וגני ילדים בשלב טרום חובה וחובה. לצד הועד פועלות ביישוב ועדות נושאיות בהתנדבות בתחומים: תכנון ובניה, קליטה, חינוך, תרבות, איכות הסביבה, אחזקה, ביטחון, קהילה, נוער ועוד. המקורות לתקציב זה הם ממיסים חודשיים של החברים וכן השתתפות של המועצה ותקבולים מהשכרת מבנים.

טמרה - הוכרזה כעיר בשנת 1996 ומונה כ-27,000 תושבים עם יעד של 50 אלף תושבים בשנת 2020. שטח שיפוט כ-36,000 דונם. היא מדורגת בדרוג חברתי-כלכלי נמוך (2 מתוך 10). כ-45% מאוכלוסיית הם ילדים עד גיל 18, וכ-15% הינה בגילאי +65. אחוז זכאי הבגרות בטמרה קרוב לממוצע הארצי. השכר הממוצע לנפש קטן ב-55% מהשכר הממוצע. הקרקעות המפרידות בין טמרה למצפה אבי"ב הן בבעלות פרטית של תושבי טמרה ומשמשות לחקלאות ועתידות לשמש לכך גם בהמשך. אזור התעסוקה מנוצל כולו (כ-270 דונם), כשתוכנית המתאר מכפילה שטח זה ומייעדת אותו לתעשיות עתירות ידע, אחסנה ובתי מלאכה נקיים. עיקר המסחר בעיר ממוקם לאורך ציר הכניסה הראשי ומיועד לגדול לכ-100 מטרים לכל כיוון. הכניסה והיציאה של היישוב נמצאים באותו הכיוון כשמוצע כביש טבעתי המתחבר באמצעות שתי צמתים לכביש 70.

מצפה אבי"ב - יישוב קהילתי במועצה האזורית משגב, שנוסד ב-1981 ונקרא על שם הגיאוגרף הראשון בישראל, אברהם יעקב ברוור, וממוקם סמוך ליישובים טמרה ואעבלין. ביישוב כ-160 משפחות ואוכלוסייתו נאמדת בכ-640 תושבים. שטח שיפוטו כ-1,275 דונם המאפשר בנייה של כ-600 יחידות דיור. כ-63%, מייעודי הקרקע הם שטחים פתוחים. תושבי היישוב מועסקים בעיקר במפרץ חיפה ובמשגב. כ-93% הם שכירים ו-5% עצמאיים. אחוז האקדמאים ביישוב עומד על כ-50% מכלל המועסקים. כ-40% מהם עוסקים במקצועות ההנדסה, 25% בהוראה וכ-5% בתפקידים תומכי רפואה.

2. תיאור התהליך

"תכנון לקראת נוף משותף" כלל את השלבים הבאים :

1. גיבוש קבוצת תושבים מכל אחד מארבעת היישובים ;
2. סדנת דיאלוג בין-תרבותי בת יומיים לכל זוג יישובים ;
3. עבודה מתמשכת ששילבה דיאלוג עם תכנון משותף לאורך כתשעה חודשים ;
4. סדנת אמנות עם בני נוער מתוך היישובים השכנים

יש לציין שלמרות שהתהליך היה מובנה ומתוכנן מראש נדרשנו לכל אורכו לתחזקו ולשנות כיוון כל פעם מחדש, בהתאם להתפתחויות בשטח ובהתאם למשברים שונים ורבים אותם לא יכולנו לצפות מראש, כגון תחלופה במשתתפים או מחלוקות שהתגלו שדרשו פסק סמך לליבון. כמו כן, הפרויקט כלל מנחים רבים מדיסציפלינות שונות שנכנסו ויצאו מהתהליך כל זמן והיה צורך ליצור רצף והמשכיות ויצירת תהליך מובנה וברור למשתתפים. במבט לאחור אנו מבינים כי תהליכי הדיאלוג והתכנון המעשי היו שזורים זה בזה לאורך כל הדרך, ולכן הפרויקט היה כה מאתגר הן עבור המנחים שהובילו אותו, והן עבור משתתפיו.

ייחודיות הפרויקט, אם כן, נובעת מהשילוב שהתקיים בו בין מספר רבדים : הרובד האישי, הרובד הרגשי, הרובד השכלתני, לצד הרובד הלאומי, היישובי, והאזורי. כל אלה התערבבו לכל אורך התהליך ויצרו פעמים רבות בלבול וקושי אך ככל שהזמן עבר החלו רבדים אלה להתכנס לכדי הבנה אחת שאפשרה לגשת אל החלק המעשי באופן מושכל יותר וכקבוצה מגובשת, שמבינה היטב את החומר ומעוניינת מתוך הבנה זו לשנות את מציאות החיים המיוחדת הקיימת באזור.

2.1 גיבוש הקבוצות

בשלב הראשון של התהליך עוד לפני גיבוש הקבוצות הייתה פנייה של העמותה למוסדות הפורמאליים של ארבעת היישובים : לעירייה במקרה של סחינין וטמרה ולוועד היישוב במקרה של יובלים ומצפה אבי"ב. התהליך הוצג למוסדות אלה והתקבלה ברכתם להמשך התהליך. יש לציין כאן שקבלת ברכת הדרך הייתה תנאי בל יעבור של עמותת שכנים להתחלת התהליך כולו.

בשלב הבא נעשה פנייה לציבור הרחב ביישובים. ביישובים הקהילתיים הפנייה עברה דרך רשת הדואר האלקטרוני של היישובים. ביישובים הערביים הפנייה נערכה דרך מודעות במוסדות ציבור שונים. לאלה שנענו למודעות נקבעו ימי מפגש ביישוביהם שבהם נפגשו עם מנחי התהליך הרלוונטיים : שירי בר (ביובלים ובמצפה אבי"ב), זיאד חליאלה (בסחינין) ומוחמד נטור (בטמרה).

הקבוצה גובשה בהדרגה במספר מפגשים תוך כדי תחלופה תוך כדי ניסיון לגבש עד 15 משתתפים מכל קבוצה (בהנחה שבהמשך באופן טבעי תהיה נשירה של חלק מהם).

הקבוצות החלו בתהליכי הכרות הדדית תחילה כקבוצות חד-לאומיות ובהמשך כקבוצה דו-לאומית, תוך כדי הכוונתה לסדנת הדיאלוג הבין תרבותי. תהליך גיבוש זה ארך כ-5 עד 6 מפגשים בכל זוג יישובים בנפרד והיווה את הבסיס לכל התהליך בהמשך.

2.2 הדיאלוג הבין תרבותי

הקבוצות שגובשו הוזמנו לסדנת דיאלוג בת יומיים כדי להתחיל את תהליך העבודה המשותף, כשתי קבוצות מעורבות: קבוצת סחינין יובלים וקבוצת טמרה ומצפה אבי"ב. הסדנא של סחינין יובלים נערכה במלון בנצרת בסוף שבוע עם לינה ונערכה ע"י מנחים מ"זמן לדיאלוג"¹ - חסיה חומסקי-פורת ורביעה חוסיסי. המשקיפים היו שירי בר וזיאד חליאלה, שפעלו כמנחי הקבוצה לאורך כל התהליך מטעם עמותת שכנים, וכן ג'מאל אלקירנאווי משקיף נוסף מטעם "זמן לדיאלוג". הסדנא של טמרה-מצפה אבי"ב נערכה במלונית בבית ג'אן ע"י ראג'ב עבאס וחדווה בריליאנט. המשקיפים היו שירי בר ומוחמד נטור, מנחי הקבוצה מטעם שכנים, וכן טובי אלפנדרי מנהל הפרויקט.

סדנת הדיאלוג הבין-תרבותי מתאימה לקהילות ערביות ויהודיות שכנות, שחוות קונפליקט מתמשך, כגון סכסוך גבולות, או לקהילות שמנסות לזום פרויקטים משותפים ורוצות לשפר את סיכויי הצלחתן. הסדנא מורכבת מהשלבים הבאים:

בשלב הראשון, עובדים בקבוצות חד-לאומיות בהם חברי הקבוצה מביעים פחדים, צרכים, תסכולים, כעסים ותקוות.

בשלב השני, אחת מהקבוצות מציגה בפני השנייה את האמירות שלה. מתבצע שיקוף ע"י הקבוצה השומעת ובודקים אם המסר הועבר. הקבוצות מתחלפות וחוזרות על אותו תהליך.

בשלב השלישי, מגדירים צרכים משותפים וחסמים שמונעים השגת הצרכים המשותפים. מתקיים סיעור מוחות לגבי מה עושים הלאה ומה הדרכים להתגברות על החסמים, עם הצעות להמשך.

השלב הרביעי והאחרון, תפקידו בניית קונצנזוס ע"י בחירת סוגיות לדיון/עשייה.

שני השלבים האחרונים העלו מחשבות על צרכים וחסמים והצעות רבות ומגוונות ליוזמות משותפות בקרב שני זוגות הישובים. מעניין להשוות את התוצאות של סדנת הדיאלוג עם תוצרי התהליך התכנוני הארוך שעברו המשתתפים לאחר מכן. הסדנא נתנה במה לסייעור מוחות פתוח ולא מחייב, בעוד שבתהליך שהתרחש לאחריה התוצרים נבחרו לאחר לימוד מעמיק ומודעות למגבלות המציאות. מצד שני, ישנם נושאים שזוהו כחיוניים כבר בסדנא וחזרו והתגבשו כהצעות להמשך עבודה בסיום כל התהליך.

להלן דוגמאות לרעיונות שעלו במהלך שתי הסדנאות: חברי קבוצת יובלים וסחינין פירטו את הצרכים השונים: אלה הקשורים לנושאים תכנוניים - כגון מצוקת הדיור של תושבי סחינין, אלה הקשורים לנושאים חברתיים וחינוכיים - כגון היעדר מפגש בין חתכי אוכלוסיה רבים, ואלה הקשורים לנושא שיתוף הפעולה הבין-יישובי. נושא אחרון זה התייחס ליחסים שבין שתי הרשויות, סחינין ומשגב, ולא רק בין סחינין לישוב הבודד יובלים. הקבוצה הציעה להרחיב את שיתוף הפעולה בין שתי הרשויות על-ידי יצירת מקום מרכזי לפעילויות חינוך משותפות עבור בני גילאים שונים והקמת חדר מיון קדמי. הוצע גם ליצור נציגות משותפת למען קידום צרכים משותפים כגון הקמת שכונות חדשות, שמירה על הנוף, טיפוח תרבות הנהיגה, שמירה על האקולוגיה; ולבסוף עלתה

¹ קבוצת "זמן לדיאלוג" היא קבוצת מנחים/ות בעליות ניסיון עשיר בקידום וניהול דיאלוג רב תרבותי ובניהול קונפליקטים. הקבוצה החלה את פעולתה כפרויקט עצמאי בחסות הארגונים: המרכז הישראלי למו"מ וגישור (ICNM), ו-The International Institute for Mediation and Historical Conciliation (IIMHC).

האפשרות של הקמת שירותי ציבור משותפים בהסכמה שימוקמו בסחי'נין או במשגב. את החסמים המונעים את מימוש צרכים אלה פירטו חברי קבוצת יובלים- סחי'נין לחסמים חיצוניים - כגון מדיניות מפלה של המדינה כלפי אזרחיה הערביים, חסמים פנימיים של האוכלוסייה הערבית - כגון חוסר תפקוד רשויות מקומיות, וחסמים הנוצרים מהממשק בין האוכלוסיות - כגון חוסר היכרות של הצד השני בקרב שתי האוכלוסיות, מחסום השפה והתרבות, ופחד.

בדיוניה על צרכים משותפים, קבוצת טמרה מצפה אבי"ב התייחסה לארבעה נושאים: תקשורת, פעילות חברתית, סביבה, ופרויקטים משותפים לביצוע. הצורך בהגברת התקשורת בין תושבי טמרה ומצפה אבי"ב הביא להצעה להקים עיתון משותף דו-לשוני שידווח על הקורה בשני הישובים, יפרסם עסקים ויסייע במציאת עבודה, לצד עיסוק כללי בנושאי דו-קיום יהודי ערבי בישראל. הצורך בהגברת הפעילות חברתית הוביל להצעות לחוגים משותפים כגון טיולי משפחות, דרמה, בישול, כדורסל נשים, יצירה לנשים, חוג רכיבת אופניים/סוסים/ג'יפים, וקבוצת אמהות ותינוקות. הצורך בשיתוף פעולה סביבתי הוביל להצעה להקים פארק משותף בין הישובים שיהיה בו פיסול סביבתי ונופש פעיל. כמו כן הוצעו פעילויות שישלבו מבצעי שימור וניקיון עם טיולים בטבע. הצורך בביצוע פרויקטים משותפים השתקפה בשלושת הנושאים הקודמים, אך התייחדה בחשיבה אזורית כוללת שתוביל לקידום אזור תעשייה משותף לטמרה ומשגב, לקידום כביש כניסה מזרחית לטמרה, ולהקמת קריית אמנים משותפת בטמרה. החסמים למימוש שיתוף הפעולה שמנו חברי קבוצת טמרה ומצפה אבי"ב התייחסו לא לחסמים בחברה הישראלית בכללותה, כפי שפירטו אנשי יובלים וסחי'נין, אלא התמקדו בקשיים של הקבוצה שלהם עצמה: הקושי בגיוס תושבים ערביים לקבוצה ובשימורה; תחושת אי-סימטריה בין הקבוצות, כאשר הייתה תחושה שקבוצת מצפה אבי"ב מגובשת יותר; פער בין מטרות העמותה לאלה של המשתתפים; פער בין מה שהוצע למממנים לבין המציאות; ופער בין הרובד היישובי לרובד המועצה.

סדנת הדיאלוג היוותה הזדמנות מצוינת להנעת התהליך באופן אינטנסיבי, הרחק מטרדות היום-יום של המשתתפים. וכפי שביטאו זאת חלק מהמשתתפים בסוף הסדנא:

"שמעתי דברים קשים, אמרתי מה שאני חושבת, דברים אמיתיים וכנים. האם אני מרגישה יותר מובנת? אני חושבת שכן. מאוד חשוב לי להיות במעגלים כאלה, בתור אישה ערביה, זאת שליחות".

"באתי עם הרבה עניין וסקרנות. יש לי הרבה בורות וחוסר ידע. למדתי הרבה על עצמי ועליכם. נוצר מה שמאפשר המשך. שמחה על ההיכרות".

"ההשוואה בין מצבי בין אתמול להיום ובכלל לקבוצה: אתמול עמדות והאשמות הדדיות שהיה קשה לגשר. היום, יודע שאם רוצים אין זו אגדה. לגשר, לחשוב על דברים משותפים. הפחדים שהיו אתמול כמעט נעלמו".

"מאמין גדול בהיכרות מעמיקה, והיה פה, בכל המידות והרמות, כולל מודעות לדברים הכי קשים שיכולים להיות, ניסיון להבין ולהכיל".

"ברגע של חוסר וודאות, אובדן כללי, פתאום כל האזיקים נופלים, הפחד נופל. כשמדברים, מציפים, אפשר אחרת. אופטימי ותקווה להמשכיות".

2.3 מפגשי תכנון והמשך הדיאלוג

לאחר סיום סדנת הדיאלוג, שתי הקבוצות, סחי'נין-יובלים וטמרה-מצפה אבי"ב, ניגשו ללב הפרויקט: מפגשי עבודה שהתקיימו באופן סדיר אחת לשבועיים בערך למשך כתשעה חודשים בהמשך ההנחיה של שירי בר וזיאד חליאלה בקבוצת סחי'נין-יובלים, ושירי בר ומוחמד נטור בקבוצת טמרה מצפה אבי"ב. צוות זה נוהל ע"י טובי אלפנדרי, מנהל הפרויקט במפגשים תכופים לצורך היענות לצרכים שעלו מהשטח. פרק זה כלל שלב של הכרות עם בעיות תכנון בשני זוגות היישובים, הצבת מצב קיים דרך סיור ואיסוף נתונים מפורט, הכרות עם בעיות תכנון בשני זוגות היישובים, הצבת מטרות ופירוט קריטריונים להערכת פרויקטים שונים שיוצעו, ולבסוף בניית רשימת פרויקטים לביצוע.

2.3.1 ניתוח מצב קיים

מטרת שלב זה היא להכיר לעומק את המצב הקיים, כדי שאפשר יהיה לבסס את המשך התהליך על ידע אמיתי ולא על השערות. צריך לשאול כמה שיותר שאלות רלוונטיות ולהשיג כמה שיותר נתונים. בשלב הבא לבדוק מה למדנו מהנתונים שאספנו ע"י ניתוח המצב הקיים, ומתוכו לזהות את הנושאים העיקריים שאתם רוצים להתמודד, ולהתחיל להגדיר אפשרויות קיימות.

המטרה הייתה להכין דו"ח כתוב המתאר את המצב הקיים, כדי שכל צד יכיר יותר לעומק את הצד השני לקראת תכנון הממשק המשותף. הדו"ח נבנה על בסיס שאלות מרכזיות אותם העלו חברי הקבוצות לגבי הנושאים אותם הם היו רוצים ללמוד על הצד השני. הדו"ח רוכז ונכתב ע"י אבי כהן, סטודנט שהועסק בעמותת שכנים באדיבות תוכנית עמיתי אברט של שתי"ל. דו"חות אלו נשלחו מראש לחברי הקבוצות והוצגו בפירוט ע"י אבי כהן והם מופיעים באתר שכנים.

בשלב זה התקיימה הרצאה על התכנון ביישובים הערביים והתכנון ביישובים הקהילתיים במשגב. עיקרי הדברים הועברו בכתב לחברי הקבוצות לצורך עיון נוסף ולמידה.

2.3.2 גיבוש מטרות וקריטריונים

תהליך גיבוש מטרות בא להגדיר בצורה יותר ברורה לאן חברי הקבוצות רוצים להגיע. בשלב ראשון, מעלים את כל המטרות שיש למשתתפים השונים. בשלב השני, עושים דירוג ומסמנים מספר מטרות מרכזיות משותפות אותן רוצים להשיג. בשלב הבא נקבעים הקריטריונים – שהם הכלים שיאפשרו בחירה בין חלופות - עבור כל אחת מן המטרות, שבעזרתם יהיה אפשר לבדוק איך כל חלופה עונה על המטרות שהוצבו. בסוף שלב זה נקבע סדר העדיפויות של חברי כל קבוצה לגבי הקריטריונים השונים. כדי להבין את שלב המטרות והקריטריונים, נביא כאן מספר דוגמאות לתוצאות שלב זה בשני המוקדים, מתוך המטרות הרבות שהקבוצות עסקו בהן:

בסחי'נין-יובלים המשתתפים זיהו כמטרה **הקמת מקום ומסגרת מפגש לתושבי שני היישובים**. הקריטריונים להערכה אם מטרה זו מושגת הם: שיהיה לו מקום זמין, שיהיה בר ביצוע, שיהיה מקום אטרקטיבי, ושיענה על הצרכים של שני הצדדים. מטרה אחרת שזוהתה הייתה **מציאת פתרון הוגן ומקובל על שני הצדדים בסכסוך הגבולות בין סחי'נין למשגב**. הקריטריונים להערכת השגת

המטרה הם מידת ההוגנות כלפי שני הצדדים, מידת המענה לצרכים, מידת הווייתור בקרב שני הצדדים, מידת ההסכמה שתיווצר בקרב שני הצדדים, רמת התמיכה שתיווצר באזור לתכנית המתאר של סח'נין, ורמת המודעות והידע על הצרכים וההתנגדויות של שני הצדדים.

להלן שתי דוגמאות למטרות וקריטריונים בהם עסקו תושבי טמרה ומצפה אבי"ב: **הגדלת החשיפה ההדדית של תושבי טמרה ומצפה אבי"ב**, כאשר הקריטריונים למידת ההצלחה יהיו כמות המפגשים שיתקיימו בין תושבים, כמות הפעילויות האירועים המשותפים בתחומים שונים, שיפור איכות הסביבה בשני היישובים וביניהם, מניעת מזבלות פיראטיות, טיפוח והגדלת שטחים משותפים, יצירת מנגנוני פיקוח ואכיפה משותפים, יצירת מנגנוני תיאום ובקרה תכנונית משותפים, והיקף הפעילות המשותפת בתחום החינוך והעשייה הסביבתית. עבור המטרה של **הגדלת שיתוף הפעולה הכלכלי והתעסוקתי בין טמרה למצפה אבי"ב**, הוגדרו כקריטריונים לבחינת ההצלחה מספר הפורומים המשותפים שייווצרו בין היישובים (של אנשי עסקים לדוגמה), מידת המודעות שתיווצר לנושאי עסקים, בעלי מקצוע ותעסוקה, ומספר היוזמות לעסקים משותפים בין היישובים. כאמור, אלה רק דוגמאות ספורות ממגוון של נושאים שטופלו. אלה הובילו לבחירת מספר פרויקטים מעשיים המפורטים להלן.

2.3.3 הפרויקטים שגובשו

התהליך התכנוני המעשי והממוקד שהתרחש במפגשים האחרונים של שתי הקבוצות היה מובנה, וכלל מספר שלבים: הקבוצות חולקו לתת-קבוצות של 4-6 משתתפים כל אחת, שפיתחו פרויקטים אפשריים על בסיס ההבנות, המטרות והקריטריונים שפיתחו עד כאן. פיתוח הפרויקטים התבצע על בסיס הנחיות ברורות שביקשו פירוט של הפרויקט, המטרות אותן הוא מבקש לממש, השותפים הפנימיים לצד השותפים החיצוניים הנדרשים למימוש, והשלביות הנדרשת בביצוע הפרויקט. מטרת-העל של התהליך הייתה לזהות את הפרויקטים שמממשים את מירב המטרות שהוצבו ושהסיכוי ליישםם היא הגבוהה ביותר.

סח'נין-יובלים

התהליך שנעשה בקבוצה זו הגיע לשלב בשלות גבוהה ביותר, עם נכונות רבה של המשתתפים לקחת את המושכות ולממש את הפרויקטים בעצמם. נבחרו שלושה פרויקטים למימוש:

מקום מפגש - שיהווה מקום לפעילויות משותפות בין תושבי שני היישובים ויכלול מגרשי משחקים, מגרשי ספורט, אתר לפיקניק, מסלולי הליכה, בית קפה או קיוסק, פינת חי בטיפול בתי הספר, מסלול אטרקטיבי לאופניים, מבנה למפגשים ולחוגים, ואמפי פתוח שכולל במה. במקום יתקיימו פעילויות שונות כגון: שוק, בזאר, מופעים כמו פסטיבל מוסיקה, פסטיבל הזית, טורנירים של ספורט עם קבוצות מעורבות, וחוגים משותפים. לשם הביצוע יגויסו השותפים הפנימיים הבאים: מועצה אזורית משגב, עיריית סח'נין, עמותת סיכוי, שותפות 2000, קולחי משגב, קרן גלילאו, ומפעלים באזור. השותפים החיצוניים המוצעים: משרד החינוך, האיחוד האירופי, קרן אברהם, קק"ל, מפעל הפיס, החברה להגנת הטבע, וקרן אריסון. המערך הארגוני שיופעל יכלול את חברי הקבוצה ביחד עם הרשויות המקומיות ועמותת שכנים. שלבי הפעולה הנדרשים: מציאת חלופות

למיקום; אישור סטטוטורי למקום; תיק תורם ותכניות פעולה ועלויות; גיוס תקציבים כולל שכנוע הרשויות; ותכנון מודולארי של הייעודים השונים.

יישוב קהילתי ערבי חדש - הקמת יישוב קהילתי ערבי חדש ועצמאי, בשטח השיפוט של מועצה אזורית משגב בין סחינין, עראבה ודיר חנא, שיהווה פתרון לזוגות צעירים בעיקר מאותם שלושה יישובים, וייתן מענה למצוקת הדיור החריפה הקיימת באזור. השותפים הפנימיים המוצעים להקמת היישוב: ראשי הרשויות הרלוונטיות ועמותת שכנים. השותפים החיצוניים המוצעים הם משרד הפנים והרשות לפיתוח הגליל. שלבי הפעולה הנדרשים: הקמת גרעין תושבים ומנהלה, הסכמה על אפיון היישוב, בירור עמדות מוסדיות וגיוס מוסדות המדינה לעניין, גיוס אנשים, קביעת תקנון, תכנון, איתור קרקע ושיווק הרעיון.

הרחבת מעגלי הכרות - מוצע לצאת למעגלים מתרחבים של מפגשים בהם יובאו סיפורים אישיים של אנשי סחינין ואנשי יובלים. יוזמנו אנשים עם סיפור אישי בשלבי חיים שונים כגון זוגות צעירים, קשישים, נוער ועוד, וכן על בסיס מומחיות או עיסוק מעניין כגון מרפאים, מחנכים ואנשי דת. יוזמנו גם אנשי תרבות ממוזיאונים ומתיאטרונים. מוצע לתעד את המפגשים בכתב ובצילום, כאשר התיעוד יוביל להפקת ספר או סרט. שותפים פנימיים: משפחות, חברים ביישובים, קרן אברהם המערך הארגוני יכלול את חברי הקבוצה ביחד עם הרשויות המקומיות ועמותת שכנים.

טמרה-מצפה אבי"ב

התהליך שנעשה בקבוצה זו לא הגיע בסופו של דבר לשלב בשלות גבוהה. כאשר נתגלו מחלוקות בקבוצה בקשר לפרויקטים ואופן מימושם, הקבוצה הפסיקה להיפגש, והפרויקטים שהוצעו נשאו בגדר רעיונות גולמיים במקצת. להלן תיאור הפרויקטים שהוצעו על-ידי הקבוצה, בתקווה שהתהליך יתחדש בעתיד.

כביש גישה - נושא כביש גישה בין טמרה למצפה אבי"ב הוא סוגיה שנמצאת במחלוקת בין שני היישובים זמן רב. הפתרונות שהוצעו בעבר דיברו על מימוש הדרך הקיימת (מטרקה) ככביש המחבר את טמרה לכיוון דרום. מחלוקת זו נשארה פתוחה גם בסוף התהליך כאשר נציגי מצפה אבי"ב השתכנעו שכביש זה הוא הכרחי לעיר טמרה אך העדיפו לשנות את התוואי דרומה יותר על מנת לא ליצור גודש תנועה בכניסה למצפה אבי"ב. אנשי טמרה ביקשו לבחון שוב את התוואי המבוסס על המטרקה. למרות שלא התגבש להסכמה מפורטת, ב תהליך הושגה ההכרה של נציגי מצפה אבי"ב וטמרה בצורך ליצירת תוואי מוסכם לדרכי הגישה בין היישובים, ונכונות מסוימת להתקדם לקראת תוכנית שבה יובחנו באופן מקצועי חלופות שונות.

תעסוקה - הקבוצה שמחה על ההזדמנות להצטרף לפרויקט התעסוקה בה לוקחת חלק גם עמותת שכנים בתב"ת (תעסוקה בתנופה) המנוהלת ע"י מתנ"ס טמרה בטמרה וכבול עם הגיוינט. הוצע שחברי הקבוצה יהיו שותפים בהידוק קשרי תעסוקה בין האוכלוסייה היהודית באזור לבין תושבי טמרה וכבול. אחת מחברות הקבוצה ממצפה אבי"ב הציעה פרויקט להכשרת אנשי פיתוח לומדות בטמרה, רעיון שהתקבל בברכה.

חשיפה הדדית - המטרה של פרויקט זה היא להגדיל ולהגביר את החשיפה ההדדית של תושבי טמרה ומצפה אבי"ב ע"י הגברת המפגשים בין תושבים, ייזום אירועים משותפים, ייזום פעילויות משותפות בתחומים השונים ובהשתתפות סוגי אוכלוסייה שונים. תחום זה לא פותח לחלוטין אך יש

לו בסיס רחב בהצעות הראשוניות של המפגשים השונים שעלו גם בסדנת הדיאלוג וכן בתהליך פיתוח הקריטריונים. לסיכום, תהליך זה למרות שלא הגיע לבשלות סופית, מגלם פוטנציאל לדרכי הידברות רצויות בין קהילות. למרות הקשיים, ניתן להבחין שקיים רצון וצורך בסיסי בקרב חלק מחברי הקבוצה לקחת את התהליך ולהובילו מחדש. עמותת שכנים מחויבת לעזור בעשייה חשובה זו.

2.4 סדנת הנוער

לצד העבודה עם תושבים בוגרים שהיוותה את לב הפרויקט "תכנון לקראת נוף משותף", עמותת שכנים יזמה סדנת אמנות בהשתתפות בני הנוער משני זוגות הקהילות. יש לציין כי המטרות של המפגשים עם שכבות הגיל השונות היו שונות בתכלית: בעוד שהעבודה עם התושבים עסקה בבעיות בוערות בין שתי הקהילות, הרי שהעבודה עם בני הנוער עסקה בהפגשה והיכרות ופעילות אומנותית משותפת. כמו כן, תהליך העבודה עם שתי שכבות הגיל היה שונה: עם התושבים הבוגרים המפגשים התקיימו במשך כשנה וחצי, בעוד שאת העשייה עם הנוער ריכזנו בתהליך ממוקד הרבה יותר.

מטרת הסדנא הייתה ליצור מפגש שבצידו חוויה חיובית בין קבוצות נוער משתי קהילות שכנות. הסדנא התקיימה בטמרה ומצפה אבי"ב ולא התממשה לצערנו ביובלים וסחינין עקב בעיות טכניות של עודף פעילות של הנוער ביובלים. התהליך שכוון להיות מתמשך לאורך זמן ומובנה לפי פגישות שבועיות כוון לתהליך ממוקד ורציף של מספר ימים אינטנסיביים של עבודה משותפת. מנחי תהליך זה היו דודו רוזנבלום, מתכנן, מעצב ומחנך, ואחמד כנען, אמן מוערך מטמרה ומנהל גלריית האומנות שלה.

המפגש הראשון עסק בהכרות הדדית ובהצגת מטרות הפרויקט ותיאור התהליך. מפאת גילם הצעיר יחסית של הילדים (כיתות ז'-ח') החליטו המנחים להיכנס ישירות לתהליך עבודה של עשייה. התהליך נבנה כך שהנערים עבדו בקבוצות קטנות מעורבות בליווי של המנחים ומספר מבוגרים, שהתנדבו להשתתף בתהליך מצד שתי הקהילות. העבודה לוותה מעבר לעשייה האומנותית גם בקשרים חברתיים, סיורים בשני הישובים, ביקורים בבתיים ושיחות הדדיות שהתקיימו למרות מגבלות השפה. התוצרים של הפרויקט הם שני פסיפסים שנוצרו באמצעות חומרים מקומיים, בעיקר שברי קרמיקה. המשתתפים הצעירים בחרו בעצמם לעבוד על דימוי הסוס בפסיפסים, מכיוון שישנם חוות סוסים בשני הישובים. לאחר השלמתם, פסיפס אחד הוצב בכניסה לבית ספר בטמרה, ופסיפס שני במועדון עמרי במצפה אבי"ב, הקרוי ע"ש עמרי גולדין, תושב המקום שנהרג בפיגוע.

ההישגים העיקריים של הפרויקט היו: מתן הזדמנות ראשונה להכרות אישית של נערים ובוגרים משתי הקהילות; חשיפה לתרבויות השכנות - אם בהדלקת נרות ואכילת סופגניות בחנוכה במצפה אבי"ב, ואם ביקור בגלריה ומרכז בילוי ופנאי בטמרה; יצירת תוצרים אסתטיים בשני היישובים, כביטוי לעשייה משותפת, שקבועים במבני ציבור להנאת כל התושבים. בצד הלקחים אפשר לציין שיש צורך בחשיבה נוספת על דרכים להתגבר על החוסר בשפה משותפת. בנוסף, יש לבחון יצירת תהליך מתמשך כדי להעמיק את ההכרות בין המשתתפים, ולכלול פעילויות להגברת האמון ההדדי.

3. סיכום

"תכנון לקראת נוף משותף" הייתה הזדמנות ואתגר עבור חברי עמותת שכנים לממש את חזונום הלכה למעשה. במקום תכנון עתיד האזור על-ידי מתכננים חיצוניים, מקצועיים ככל שיהיו, או על-ידי פוליטיקאים, אנו הצענו תהליך מובנה של תכנון על-ידי התושבים עצמם, בהנחיית מנחים ומתכננים תושבי האזור. מטרת העל של התהליך כולו הייתה ליצור מנהיגות מובילה המגיעה מ"למטה", שתיקח על עצמה לקדם פרויקטים תוך שילוב המערכות הפורמאליות והלא פורמאליות, תוך גיוס תמיכה מהציבור המקומי, האזורי והארצי.

המטרות הנגזרות מכך הן יצירת הבנה לגבי הצרכים ההדדיים, יצירת כלים לטיפול בהם, יצירת מסגרות קבועות - לא בהכרח כאלה התלויות בעמותה - להובלת פרויקטים ואחזקתם לאורך זמן, והגדלת מעגלי העשייה וההשתתפות של תושבים רבים ככל האפשר.

אנו עומדים עתה בסיום פרק חשוב בתהליך מורכב זה. שתי הקבוצות של תושבי הקהילות השכנות, סחי'ן-יובלים וטמרה-מצפה אבי"ב, הגיעו להיכרות עמוקה, עבודה משותפת, והצעות רציניות לשיתוף פעולה. אנו מחויבים להמשך העבודה אתן ולמימוש הפרויקטים שהוצעו. כמו כן, אנו מעוניינים להציע מודל זה לדיאלוג ותכנון משותף לקהילות שכנות נוספות.

למדנו רבות מהתהליך שעברנו. לקחים רבים הופקו על הסיבות הן להצלחות של הפרויקט, והן לקשיים ולמכשולים שנתגלו, ואנו מביאים את חלקם לפניכם:

יש צורך בתהליך ארוך ומעמיק - תהליך של שיתוף בין קהילות חייב להיות ארוך ומקיף, המביא לכדי העמקת ההכרות הבין-אישית, הבין-יישובית, הרגישויות הלאומיות של קבוצה בנפרד, גיבוש זהות קבוצתית ולמידה מעמיקה לגבי הבעיות של כל צד ולגבי הממשק בין הקהילות.

מאפיינים דומים של חברי הקבוצות - רצוי שחברי הקבוצות יהיו דומים במאפיינים הסוציו-כלכליים, ברמת ההשכלה, ביכולת הביטוי (ובעיקר בעברית) ובביטחון בזהות הלאומית. קבוצות דומות יצרו תהליך מעמיק יותר מתוך כבוד הדדי וסקרנות טבעית להכיר באמת את הצד השני ובו-זמנית להציג את הצד שלהם, ללא התבטלות עצמית או לאומית. בתהליכים בהם יש פער גדול בין הקבוצות, התהליך עלול לגווע אט אט ללא היווצרות של אנרגיות חיוביות להמשכיות.

נקודות שיא - לתהליך חייבות להיות מספר נקודות שיא, שיהוו תהליכים מסכמים לזמן ארוך יותר (סוף שבוע למשל) במלון רחוק מאזור המגורים. לנקודות שיא כאלה יש את הכוח להוות אטרקציות ליציאה מהשגרה והיסגרות לזמן ממושך יותר על מנת לייצר עבודה משותפת מעמיקה יותר.

מעשיות - יש להוסיף נדבך נוסף שמלמד איך להפעיל ולהוביל פרויקטים קהילתיים ע"י מתנדבים מתוך הקהילה, על מנת שיהיו להם את הכלים להמשיך הלאה למימוש ותחזוקת הפרויקטים שהם עצמם הגו.

עבודת שטח - היציאה לשטח - אם בסיורים מודרכים ע"י כל קהילה בנפרד ואם בביקור ועבודה בבתי החברים - היתה משמעותית ביותר לתהליך. יש להרחיב חלק זה עוד יותר בהמשך על מנת לתת פרספקטיבה טובה יותר לגבי הקהילות השותפות והאזור.

קרוב בין אנשים - תהליכים של שיתוף בין קהילתי רצוי שיתחילו מקירוב בין אנשים ובעיקר תושבים שאין להם אג'נדה פוליטית ומחויבות לקבוצות אינטרס ויכולים לכן להיות פתוחים ויצירתיים יותר.

הגדלת המודעות ההדדית לצרכים - התהליך חייב לקחת בחשבון שישנם צרכים לשתי הקהילות וגם אם צרכים אלה שונים או שונים בעצמתם חובה להביןם היטב לפני שמתקדמים הלאה לעבר מהלך חדש כזה או אחר.

יצירת שיתופי פעולה - בתחומים שונים כגון סביבה, חינוך, תרבות הפנאי ועוד חשובה לקידום הקשר בין קהילות שקודם לכן לא היה ביניהן שיתוף כלשהו. במעגל הראשון השיתוף הוא בתחומים טבעיים כמו סביבה; במעגלים הבאים ניתן לחדור לתחומים מורכבים יותר כמו חינוך, תרבות ועוד.

שילוב גופים פורמאליים של הקהילות - ליצירת מסגרות לקידום אינטרסים משותפים חיוני אף היא, לצד פעילות קבוצות תושבים ללא מעמד פורמאלי.

יצירת מקומות מפגש - חלק הכרחי מתהליך השיתוף הוא יצירת מקומות מפגש ומסגרות מפגש על מנת לעודד את ההידברות והעברת המידע. ללא מסגרות קבועות וברורות קשה לקדם תהליכים מעין אלה ולהביא אותם לשיאים.

הגדלת הנגישות בין הקהילות - חלק מתהליך ההתקרבות בין הקהילות היא ע"י הגדלת הנגישות הפיסית ביניהן. נגישות זו הכרחית לחשיפה הדדית בין תושבי הקהילות והיא תנאי מרכזי להעמקת שיתופי הפעולה ביניהן בתחומים אחרים.

הקמת פרויקטים משותפים - רמת השיתוף הנדרשת כאן היא הגבוהה ביותר ומחייבת מעבר כמעט בכל השלבים הקודמים לצורך זיהוי צורך משותף, גיוס עבורו משאבים ותמיכה ציבורית, הגדרת מיקום פיסי (אם נדרש), בנייתו בפועל ותפעולו ותחזוקו לאורך זמן.

לסיכום, התהליכים השונים אותם הפעלנו בפרויקט זה, למרות שהיו ראשוניים, הניבו תוצאות חשובות שבחלק מהמקרים הבשילו לכדי עשייה המשכית. התהליכים שהצליחו פחות היו גם הם חשובים מבחינת לימוד לקחים והסקת מסקנות, שיעזרו לנו בעיצוב תהליכים מובנים ואפקטיביים יותר שיש סיכוי גדול הרבה יותר למימושם בטווח הארוך.

הפרויקט "תכנון לקראת נוף משותף" הפגיש תושבים מקהילות שכנות יהודיות וערביות שלמרות המרחק הפיזי הזעום ביניהן, כמעט ולא נפגשו זה עם זה קודם לכן. בתהליך מובנה התושבים עברו מהיכרות הדדית לעבודת תכנון משותפת ומעשית, שהובילה לתוכניות עשירות ומגוונות לעתיד משותף. הצלחת הפרויקט היא העבודה הרבה שהיא מותירה לנו - הפיכת תוכניות אלה למעשים בשטח, מעשים שיובילו לחיים משותפים, שגשוג, וסובלנות בין תושבי הגליל.

את הסיכום הטוב ביותר ניתן להפיק מדברי אחד המשתתפים שאמר (לא ציטוט מדויק): "עמותת שכנים חייבת לשכפל מהר ככל האפשר תהליך זה ולהגיע איתו לכל היישובים באזור. זאת, על מנת שרמת המודעות לגבי הקורה כאן יגיע לכמה שיותר אנשים, שיבינו שהדרך היחידה שאפשרית עבורנו היא הדיאלוג, ושיתוף הפעולה, שבאה מההכרות הישירה של השכנים"